

Lyčių lygybės modelis sovietinėje Lietuvoje 1953 – 1970 m.

1. Sovietinės lyčių lygybės įgyvendinimo pradžia Lietuvoje.

Vyrai ir moterys, išgyvenę ir likę Lietuvoje po 1945-ųjų, patyrė antrąją sovietinę okupaciją ir praūžusio karo suirutę. Visi jie susidūrė su smurtu, prievarta, išsiskyrimais, kasdieniais nepritekliais ir buvo verčiami perimti sovietinio gyvenimo normas. Tačiau moterys buvo ta visuomenės dalis, kuriai teko susitaikyti su itin drastiška ir staigia jų tapatybės ir įprasto gyvenimo būdo kaita. Jei vos prieš keletą metų nepriklausomoje Lietuvoje reta vaikus auginanti motina dirbo pilną darbo dieną už šeimos ribų ir buvo aktyvi visuomenininkė, tai po 1945-ųjų sovietinė valdžia siekė įjungti moteris į darbo rinką ir, kaip buvo rašoma spaudoje, paversti jas visuomenininkėmis. Realiame gyvenime tai reišė, kad pirmą kartą Lietuvos istorijoje visos moterys, nepriklausomai nuo jų socialinės padėties, polinkių ir galimybių derinti šeimos ir darbo įsipareigojimus, privalėjo dirbti pilną darbo dieną valstybiniame darbe ir turėjo stengtis atitikti socialiai aktyvios moters įvaizdį. Kitaip tariant, moterys privalėjo suvokti, kad nuo šiol jų ikikariniai tradiciniai motinos-žmonos-(darbuotojos) vaidmenys pirmiausia tarnaus socialistinės valstybės poreikiams.

Šis sovietinės valdžios tikslas turėjo būti pasiektas pasitelkus sovietinę lyčių lygybę, nes įtraukti moterį į darbo rinką ir visuomeninį darbą visų pirma reišė sulyginti abiejų lyčių vaidmenis. Jei po socialistinės 1917 m. revoliucijos, kaip teigė bolševikai, lyčių lygybei įgyvendinti trukdė moterų „atsilikimas ir beraštystė“, tai po II pasaulinio karo pabaigos sovietinė valdžia Lietuvoje kalbėjo apie „buržuazines“ ir akivaizdžiai priešiškas sovietiniam gyvenimo būdui daugelio Lietuvos moterų pažiūras. Subrendusios ikikarinėje Lietuvoje, pokario moterys stereotipiškai mąstė apie „komunistų daugpatystes“ ir „bendras žmonas“. Moterys buvo įsitikinusios, kad bolševikų partijai priklausantys vyrai

yra girtuokliai, daugpačiai. Jos automatiškai perkeldavo šiuos stereotipus Lietuvos komunistams ir tvirtino, kad Rokiškyje „kaip taisyklė, beveik kas antras komunistas turi po 2-3 žmonas, tai gyvas faktas“¹.

Neigiama nuomonė apie žmonių kasdienybę sovietų Rusijoje buvo viena esminių priežasčių, stabdžiusių lietuves nuo bendradarbiavimo sovietinėse struktūrose po 1945-ųjų. Moterys tokį darbą suvokė kaip elementarų etikos pažeidimą. Neretai jos baiminosi, kad amorali darbinė aplinka gali neigiamai paveikti ir jų pačių katalikišką auklėjimą. Kai viena pirmųjų sovietinės valdžios moterų aktyvisčių M. Kaunaitė važinėjo po Lietuvą su propagandinėmis paskaitomis apie lyčių lygybę, jos paskaitos ne tiek piktino, kiek gąsdino klausytojas. Moterys bijojo, kad po keleto panašių Kaunaitės paskaitų gali pasidaryti, kaip pačios sakė, „didžiausiomis bolševikėmis ir bedievėmis“². Kita vertus, pirmaisiais sovietinės okupacijos metais moterys savo akimis matė panieką, sąmoningai ir nesąmoningai rodomą režimui daugelio eilinių gyventojų. LKP(b) CK instruktorė savo laiške LKP(b) CK I sekretoriui Antanui Sniečkui rašė, kad viename tarybiniame ūkyje pats direktorius „raudonąjį kampelį“ pavertė tvartu. T.y., „apgyvendino ten asmenį, kuris atsitvėręs sau kampa, kitoje užtvaro dalyje įleido ožką ir vištas, o virš jų ant sienos pakabino „mūsų vadų“ portretus ir kitą vaizdinę agitaciją“³.

Tačiau nuo pat karo pabaigos sovietinės lyčių lygybės idėjos buvo propaguojamos labai intensyviai. Kiekvieną mėnesį vis didesni moterų būriai dalyvaudavo propagandiniuose suėjimuose, apmokymuose ir nesąmoningai perimdavo ten siūlomus lozungus. Net komunistų aktyvistams buvo neįprasta, kai pačiame 1947 m. žiemos viduryje, 6 valandą ryte prasidėjus balsavimui į vietos darbo žmonių deputatų tarybas, lauke jie pamatė motiną su 3 mėnesių kūdikiu ant rankų. Moteris paaiškino, kad nuolat matė plakatą, vaizduojantį motiną su kūdikiu ant rankų stovinčią prie balsadėžės, ir norėjo būti panaši į ją.⁴

¹ LVA. Rokiškio apskrities Moterų skyriaus vedėjos Paradauskienės ataskaita už 1945 m. lapkričio–gruodžio mėn. F.1771, Ap. 8, B. 335.

² LVA. Šakių apskrities liaudies švietimo skyriaus darbuotojo Antano Pakarklio laiškas M.Kaunaitei. F.1771. Ap.39. B. 500.

³ LVA. LKP CK instruktorės Povilaitytės raštas A.Sniečkui, 1948.10.14. F. 1771, Ap.39, B.500.

⁴ LVA. Kauno apskrities Darbui tarp moterų skyriaus ataskaita už 1947 m. gruodžio mėn.

Lietuvos moterų indoktrinacijai sovietinė valdžia naudojo ne tik propagandą. Tam buvo skiriami finansai, žmogiškieji ištekliai ir sukurta lyčių politiką įgyvendinanti struktūra. Kaip ji veikė ir kokių rezultatų pasiekė?

LKP(b) CK Darbo tarp moterų skyriaus⁵ įkūrimas

1945 m. rugpjūčio mėn. LKP(b) CK buvo įkurtas Darbo tarp moterų skyrius, o netrukus Darbo tarp moterų skyriai pradėti steigti kiekvienoje Lietuvos apskrityje. Centrinio skyriaus vadove buvo paskirta M. Kaunaitė. LKP(b) CK buvo įkurtas Darbo tarp moterų skyriuje buvo patvirtinti trys etatai: vedėjos ir dviejų instruktorių. Skyriai apskrityse galėjo turėti etatinę vedėjos ir vieną instruktorės etatą. Valsčiuose buvo patvirtinti moterų organizatorių etatai. 1950 m. atlikus administracinio ir teritorinio paskirstymo reformą, buvo patvirtinti nauji Darbo tarp moterų skyrių etatai (po 1950 m. reformos terminas „organizatorė“ buvo tapatus „instruktorė“. Jais abiem buvo apibrėžiamas mokamas Darbo tarp moterų skyriaus etatas ar pareigybė):

- LKP(b) CK – vedėjos ir dviejų instruktorių etatai
- Rajonų vykdomuosiuose komitetuose (VK) – vedėjos etatas
- Miestų VK – vedėjos etatas
- Žemės ūkio ministerijoje įsteigtas politinio skyriaus viršininko pavaduotojos etatas moterų klausimais
 - Mašinų traktorių stočių (MTS) politiniuose skyriuose – viršininko pavaduotojos etatas moterų klausimais
 - Sričių (4) KP(b) – vedėjos ir instruktorės etatai
 - Miestų KP(b) – vedėjos etatas.

1950 m. jau buvo užimti visi reikalingi etatai:

- LKP(b) CK – 2 etatai
- 4 Sričių (4) KP(b) – 8 etatai

⁵ Tekste naudojamas autentiškas organizacijos pavadinimas.

- 87 Rajonų vykdomuosiuose komitetuose (VK) – 87 vedėjos etatas
- 113 Mašinų traktorių stočių (MTS) politiniuose skyriuose – 113 etatų
- 4 Miestų KP(b) – 4 etatai
- Žemės ūkio ministerijoje užimti 2 politinio skyriaus viršininko pavaduotojų etatai moterų klausimais

Viso: 216 etatų⁶. Tačiau didžiausią Darbo tarp moterų skyriaus darbuotojų kategoriją sudarė ne etatinės darbuotojos, bet taip vadinamos moterys delegatės, kurių darbas buvo neapmokamas. Pasak M. Kaunaitės ataskaitos, 1948 m. Darbo tarp moterų apskričių skyriuose vedėjų ir instruktorių buvo 62. Tuo tarpu visoje respublikoje buvo skaičiuojama daugiau nei 11.000 moterų delegačių⁷. 1950 m. delegačių jau buvo apie 20.000⁸.

Viena didžiausių Darbo tarp moterų skyrių provincijoje veiklos kliūčių buvo labai menkas darbuotojų išsilavinimas ir apskritai raštingumas. Alytaus apskrities skyriuje trys moterys turėjo pradinį išsilavinimą, viena darbuotoja buvo nebaigusi pradžios mokyklos ir tik viena darbuotoja turėjo vidurinės mokyklos diplomą⁹. Skyrių darbuotojos taip pat skundėsi, kad nėra instruktuojamos apie darbo tikslus ir uždavinius. Skyrių vedėjos nuolat siuntė į LKP(b) CK raštus, prašydamos atsiųsti instruktorių arba leisti joms pačioms atvykti į Vilnių ir išsiaiškinti skyriaus darbo kryptis. 1948 m. Kauno apskrities skyriaus vedėja Nakaitė rašė M. Kaunaitei: „Prašau drg. Vedėjos duoti savo sutikimą nuvykti man pas Tamstas dėl darbo pasikalbėti. Man yra daug neaiškumų, kurių negaliu viena išrišti. Labai norėčiau gauti patarimą“.¹⁰

Esminė skyrių darbuotojų abejonė dėl darbo organizavimo buvo pernelyg didelis veiklos įvairiapusiškumas ir neapibrėžtumas. Šiuo atveju, sovietinė valdžia lyčių lygybę suvokė kaip moters darbą visose ūkio ir pramonės srityse. LKP(b) CK tikėjosi ir laukė, kad moterų skyriai intensyviai propaguos sovietinės lyčių lygybės principus ir įtrauks moteris į socialistinį lenktyniavimą, organizuos

⁶ LVA. F. 1771. Ap. 82, B.1, L. 10-11. Pažyma apie darbą tarp moterų LSSR, 1950 m.

⁷ LVA. F. 1771. Ap.39, B.499. M.Kaunaitės ataskaita už 1948 m.

⁸ F. 1771. Ap. 82, B.1, L. 13. Pažyma apie darbą tarp moterų LSSR, 1950 m.

⁹ LVA. F. 1771. Ap. 11, B.493. Alytaus apskrities Darbo tarp moterų skyriaus žinios, 1948 m.

¹⁰ LVA. F. 1771. Ap. 39, B.500. Nakaitės raštas M.Kaunaitei, 1948 m. Panašus skundas dėl darbo, žr. F. 1771, Ap. 8, B.335. Biržų apskrities Darbo tarp moterų skyriaus vedėjos raštas, 1945 m.

moteris darbui besikuriančių ir visko stokojančių kolūkių laukuose bei derliaus nuėmimo akcijose, privers moteris dalyvauti nacionalizuojant gyventojų turtą, skatins išaiškinti socialistinio turto grobstymo atvejus, reikalaus informuoti KGB apie partizaninį judėjimą, praves propagandinius susirinkimus apie sovietinės valdžios privalumus moterims, tikrins vaikų darželių ir lopšelių darbą, organizuos pagalbą daugiavaikėms ir vienišoms motinoms, pagelbės seniems ir vienišiams žmonėms, rinks delegates į SSRS ir LSSR Aukščiausiąją tarybą, prenumeruos ir platins sovietinę spaudą, organizuos meninę saviveiklą, likviduos moterų neraštingumą ir uoliai skaitys tinkamas knygas.

Tačiau tam, kad pradėti įgyvendinti šiuos daugiapunkčius planus, skyrių vedėjos ir instruktorės pirmiausia turėjo suformuoti ideologiškai apdorotą moterų organizatorių ir aktyvisčių armiją. Šis darbas buvo vykdomas labai intensyviai ir masiškai. Jau 1945 metų rudenį buvo organizuoti susirinkimai gamyklų darbininkėms, kaimietėms apie Stalino konstitucijos reikšmę moterims. Propagandistai aiškino apie pačių moterų vaidmenį sovietiniame gyvenime ir uždavinius, kuriant naują sovietinę visuomenę. 1945 m. Rokiškio apskrityje per spalio mėnesį buvo organizuoti 84 tokio pobūdžio susirinkimai. Jų metu organizuotos 64 paskaitos, kuriose dalyvavo 2561 moteris. 1946 m. vasario mėn. Panevėžio apskrities skyrius panašiai organizavo 29 susirinkimus, kuriuose dalyvavo 6 890 moterų. Tais pačiais metais buvo praveisti 94 propagandiniai kovo 8 d. minėjimai Panevėžio apskrities gamyklose, įstaigose, mokyklose, kuriuose dalyvavo 24 191 moteris. O sekančiais 1947 m. čia iš viso buvo praveisti 300 susirinkimai su 22 260 apskrities moterų. Rokiškio apskrities moterų instruktorės ir organizatorės sugebėjo praveisti papildomus 28 susirinkimus, kuriuose paskaitų klausėsi 1010 moterų¹¹.

Susirinkimų metu ypatingas dėmesys buvo skiriamas išaiškinti moterims lyčių lygybės sampratą. Pamačiusi, kad moterys dažnai nesuvokia lyčių lygybės esmės, M. Kaunaitė susirinkimų su moterimis metu perspėdavo, kad sovietinėje šalyje privaloma laikytis tam tikros lyčių lygybės sampratos, kuri nieko bendra neturi su moterų ir vyrų kova kapitalistinėse šalyse. Nesusidūrusios nei su

¹¹ LVA. F. 1771. Ap.8, B. 335. Rokiškio apskrities Darbo tarp moterų skyriaus vedėjos Paradauskienės ataskaita M. Kaunaitėi už 1945 m. spalio mėn.; F.1771. Ap. 9, B. 455. Panevėžio apskrities Darbo tarp moterų skyriaus ataskaita už 1946 m. vasario mėn. ir Ap. 11., B. 495. už 1947 m.; apie susirinkimus gamyklose žr. : F. 1771, Ap. 8, B. 334.

sovietine, nei vakarietiška lyčių lygės idėja, pokario lietuvės nesuvokė skirtumo tarp Vakarietiško feminizmo ir sovietinės vyrų ir moterų lygybės. Neretai, viešai įpareigos kalbėti apie moterų teises ir padėti sovietinėje Lietuvoje, jos nesugebėdavo ideologiškai tinkamai išdėstyti lyčių lygybės principų. Taip atsitiko Šakių apskrities valstietei Mackevičienei. Moteris teisingai ragino iškelti moteris kandidatės į vietines liaudies deputatų tarybas. Tačiau, kaip nurodė M. Kaunaitė, Mackevičienė klaidingai nurodė, kad moterys kandidatės yra geresnės, nes „viską daro geriau už vyrus“. Savo pasisakyme Mackevičienė teigė, kad moterys sąžiningesnės ir labiau patyrusios, o vyrai sugeba tik gerti, rūkyti ir „prikiaulinti“. M. Kaunaitė pabrėžė, kad valstietės Mackevičienės požiūris į vyrus yra klaidingas iš esmės ir jį dera keisti¹².

Dalis susirinkimų buvo skirti taip vadinamam „politiniam švietimui“ moterų tarpe. Jų metu buvo aiškinami rinkimų į SSRS ir LSSR Aukščiausiąją tarybą nuostatai, steigiami politinio lavinimo būreliai. Juose moterims buvo dėstomas trumpas VKP (b) istorijos kursas ir sovietinė konstitucija. 1945 m. gruodžio mėn. vien Rokiškio apskrityje panašių susirinkimų buvo organizuota 60. Skyriai valsčiuose organizavo susirinkimus ne tik ideologiniais klausimais. Kadangi moterų organizatorės, aktyvistės ir delegatės buvo ruošiamos darbui visuose ūkio ir pramonės baruose, dalis susirinkimų buvo skirti ūkiniam klausimams. 1948 m. birželio mėn. Alytaus apskrityje buvo organizuotas 21 susirinkimas ir aptartas moterų vaidmuo, nuimant derlių. Kai kuriuose susirinkimuose, atsiliepiant į LKP(b) CK reikalavimą, buvo iškeliamos moterys įvairaus lygio vadovaujantiems darbams: apylinkių vykdomųjų komitetų pirmininkėmis, sekretorėmis, Darbo tarp moterų skyrių organizatorėmis, paruošų agentėmis ar vietinių krautuvių vedėjomis¹³.

Neformaliai Darbo tarp moterų skyriams taip pat priklausė Moterų tarybos, kurios pradėtos kurti nuo 1948 m.¹⁴. Nors Moterų tarybos išsirinkdavo pirmininkę ir sekretorę, tačiau tai nebuvo apmokamas darbas ir šių tarybų veiklą

¹² LVA. F. 1771. Ap. 39, B. 500. M. Kaunaitės ataskaita apie Šakių apskrities Darbo tarp moterų skyrių, 1948 m. vasario 9.

¹³ LVA. F.1771. Ap. 8, B. 334. Biržų apskrities Darbo tarp moterų skyriaus ataskaita, 1945 m. gruodžio 31 d., F.1771, Ap. 11, B.493. Alytaus apskrities Darbo tarp moterų skyriaus ataskaita už 1948 m. gegužės-birželio mėn., F.1771. Ap. 9, B.454. Biržų apskrities Darbo tarp moterų skyriaus ataskaita, 1946 m. birželio 1 d.

¹⁴ LVA. F. 1771. Ap. 82, B.1, L. 13. Pažymyje apie darbą tarp moterų LSSR, 1950 m. teigiama, kad Moterų tarybos Lietuvoje pradėtos kurti 1948 m.

koordinavo Darbo tarp moterų skyrių organizatorės. Tikslesnės statistikos apie moteris delegates ir Moterų tarybų aktyvistės neturime. Tačiau duomenys pagal atskiras apskritis byloja, kad tai buvo masinė tūkstantinė moterų indoktrinavimo ir organizavimo forma. Pavyzdžiui, 1949 m. Kretingos apskrityje buvo 960 delegačių, 88 Moterų tarybos su 516 narių, kurių 172 buvo aktyvistės. Tais pačiais metais Kretingos apskrityje šios moterys organizavo 500 susirinkimų, kuriuose dalyvavo 12.500 moterų. Apskrityje taip pat buvo praversti du moterų suvažiavimai. Apskrityje taip pat veikė 17 moterų meno saviveiklos būrelių, 20 ratelių žemės ūkio artelės įstatymams nagrinėti ir 5 būreliai neraštingumui likviduoti.¹⁵

1946 m. VII LKP(b) CK plenumo buvo minima, kad iš viso 12 apskričių buvo praversti 348 susirinkimai valstietėms. Juose dalyvavo 12.950 moterų ir išrinko 4.200 delegačių. 1946 m. Lietuvoje iš viso buvo išrinkta apie 11.000 delegačių. Jau 1950 m. Vilniaus srities Darbo tarp moterų skyrius turėjo 6000 delegačių, 1089 Moterų tarybas, jungiančias 6562 moteris¹⁶. 1950 m. iš viso Lietuvoje buvo 4221 Moterų taryba¹⁷.

Moterų tarybos turėjo gerokai mažiau narių už taip vadinamas delegates. Mat į tarybas buvo renkamos daugiau išsilavinusios moterys – mokytojos, gydytojos, akušerės. Tuo tarpu delegatėms buvo svarbus tik skaitlingumas. 1946 m. tarp 533 Biržų apskrities delegačių buvo: 115 beraščių, 40 savamokslių, 92 moterys, lankiusios keletą pradžios mokyklos klasių, 275 delegatės, baigusios pradžios mokyklą, 11 moterų, lankusių keletą gimnazijos klasių¹⁸.

Lyčių lygybė ir moterų darbas

1948 m. kolūkietė Senkuvienė pasakė kalbą moterų susirinkime. Jame ji teigė, kad Vakarų spaudoje teigiama, neva tarybų Lietuvoje nebus nuimtas derlius ir jis „nueis niekais“. Tačiau Senkuvienė viešai užtikrino, kad jos gimtosios Mokolų apylinkės moterys pasinaudos joms suteiktomis lygiomis

¹⁵ LVA. F. 1771. Ap. 39, B. 16. Kretingos apskrities Darbo tarp moterų skyriaus ataskaita už 1949 m.

¹⁶ LVA. F. 1771, Ap. 103, B.2. Vilniaus srities Darbo tarp moterų skyriaus ataskaita už 1950 m.

¹⁷ F. 1771. Ap. 82, B.1, L. 13. Pažyma apie darbą tarp moterų LSSR, 1950 m.

¹⁸ LVA. F. 1775, Ap.9, B. 454. Biržų apskrities Darbo tarp moterų skyriaus ataskaita už 1946 m. rugsėjo-lapkričio mėn.

teisėmis ir „prie tos gėdos neprisileis“, t. y. atliks visus būtinus derliaus nuėmimo darbus laiku¹⁹. Nors skaitlinguose susirinkimuose išrinktos moterys buvo vadinamos „delegačių“ ir moterų aktyvisčių vardais, tačiau visos jos buvo skirtos eiliniams darbams atlikti. Pagalba įvairioms institucijoms ir organizacijoms karo nusiaubtame krašte ir paprastas fizinis moterų darbas buvo lyčių lygybės politikos Lietuvoje uždavinys. Ši politika buvo skirta išimtinai moterims, ir vyrai joje nedalyvavo.

Tuo tarpu moterys dirbo pačius įvairiausius darbus. Jos grupėmis vyko į kaimus ir padėjo nuimti derlių daugiavaikėms ir žuvusių sovietinės armijos karių šeimoms. Kai kurios moterų aktyvistės vykdavo į kaimus 28 dienoms. Jos ne tik dirbo lauko darbus, bet organizuodavo taip vadinamas raudonąsias gurguoles. Delegatė Apolonija Babickienė dirbo kaime penkias dienas, organizavo raudonąją gurguolę ir pristatė į grūdų prievolės priėmimo punktą 3600 kg ir 3000 kg grūdų į tėvynės fondą. Prasidėjus kolūkių kūrimuisi, moterys delegatės ir ypač I kolūkiečių moterų suvažiavimo dalyvės organizavo pirmuosius kolūkius. Šios moterys kolūkiams atiduodavo savo karves, avis, kiaules ir paukščius. Būtent tokiu būdu 1949 m. Kavarsko valsčiuje moterys įkūrė 25 gyvulių fermas.

Moterims lyčių lygybė reiškė ir stachanovietišką normą. Jos išdirbdavo 350% mėnesio normas, pabrėždamos, kad „dabar“ viena darbininkė atlieka „dviejų vyrų darbą“. 1948 m. fabrike „Sparta“ buvo registruotos 39 moterys stachanovietės.

Daug delegačių buvo nukreiptos padėti daugiavaikėms motinoms, vaikų darželiams, seniems žmonėms ir buvusių sovietinių karių šeimoms. Pagalbą daugiavaikėms šeimoms delegatės vykdė pagal 1944 m. įkurtos Valstybinių pašalpų daugiavaikėms ir vienišoms motinoms valdybos instrukcijas. Valdybai nuolat stokojant etatinių darbuotojų, delegatės vykdė jų funkcijas nemokamai. Kaimuose ir miesteliuose jos propagavo SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1944 m. liepos 8 d. įsaką „Apie valstybinę pagalbą nėščioms moterims, daugiavaikėms ir vienišoms motinoms, apie motinystės ir kūdikystės globos sustiprinimą, apie garbės vardo „Motina-didvyrė“ nustatymą, ordino

¹⁹ LVA. F. 1771. Ap. 11, B. 495. Marijampolės apskrities Darbo tarp moterų skyriaus ataskaita už 1948 m. gegužės-birželio mėn.

„Motinos šlovė“ ir medalio „Motinystės medalis“ įsteigimą“, sudarinėjo daugiavaikių ir vienišų motinų sąrašus ir agitavo daugiavaikes motinas rašyti prašymus pašalpoms. Bendromis valdybos darbuotojų ir delegačių pastangomis Klaipėdos apskrityje 1945 m. rugsėjo – 1946 m. balandžio mėn. buvo surastos 158 daugiavaikės motinos ir joms išmokėti 322.580 rubliai ir vidutiniškai kiekvienai šeimai teko po 2041 rublius. Tačiau nežinia ar visa paskirta pašalpa patekdavo šeimoms. Mat dažnai pinigai nebuvo išmokami ir paliekami taupomųjų bankų sąskaitose, o motinoms vietoje jų išduodamos valstybinės obligacijos. Pasitaikė atveju, buvo klastojami daugiavaikės motinos dokumentai ir pinigai išmokami fiktyviai motinai.

Moterų organizatorės ir delegatės buvo taip pat vienintelės gimdymo namų, vaikų darželių, vaikų namų ir senelių namų pagalbininkės visuomenininkės. Savo ataskaitose moterys rašė, kad jų tikrinami darželiai buvo apverktiname stovyje, vaikai apleisti, patalpos antisanitarinės. 1946 m. Tauragės apskrities Darbo tarp moterų aktyvistės organizavo dviejų valsčių delegates aplankyti senelių-invalidų namus. Pamačiusios alkanus senokus, moterys organizavo jiems 326 kg įvairių produktų. Tauragės apskrities Vykdomasis komitetas pavedė moterims rūpintis apskrities vaikų namais. Pradžioje buvo įsakyta sudaryti 12 moterų komisiją ir patikrinti vaikų namus. Delegatės rado namus šaltus, nekūrenamus, aprūpinamus netinkamu maistu. Tuomet moterys numezgė 38 poras pirštinių, 50 porų kojinių ir nunešė juos vaikams.

Sovietinė valdžia didžiausias materialines gėrybes skyrė nukentėjusių sovietinių karių šeimoms, todėl delegatės taip pat buvo įtrauktos į šį darbą. Valsčiuose ir apylinkėse ir net didesnėse įmonėse buvo išrenkamos delegatės-inspektorės, atsakingos už pagalbą karo invalidų ir nukentėjusių nuo Lietuvos partizanų, šeimoms. Kaip ir daugiavaikių motinų atveju, delegatės iš esmės vykdė 1944 m. įkurtos Vyriausiosios karių šeimų valstybinio aprūpinimo ir buities sutvarkymo valdybos prie LSSR Liaudies komisarų tarybos funkcijas visuomeniniais pagrindais. Nors valdybos skyriai buvo sukurti prie miestų, rajonų ir apskričių vykdomųjų komitetų, tačiau išrinktos delegatės-inspektorės bei eilinės delegatės vykdė šių skyrių darbą nemokamai. Buvusių sovietinių karių ir nukentėjusių nuo Lietuvos partizanų šeimoms buvo skiriama papildoma materialinė pagalba. 1946 m. buvo registruota 1022 šią pašalpą gaunančios

šeimoms. Deleгатės aplankė 700 šeimų ir išdalijo joms 35.000 vienetų amerikietišku labdarinių drabužių, 668 šeimoms išdavė orderius įsigyti 2749 metrus medžiagos ir 847 batų poras, taip pat 370 orderių įvairioms buities prekėms ir 683 orderius gataviems rūbams nusipirkti. Šioms šeimoms delegatės taip pat dalijo kruopas, taukus, cukrų, miltus.

Darbo tarp moterų skyrių organizatorės ir delegatės vykdė pinigų rinkimo akcijas ir ragino aukoti pinigus „liaudies ūkio atstatymui“ ir „žemės ūkio atkūrimui“. Nežinia, kokias sumas pavykdavo surinkti, tačiau delegatės keliavo per kaimus ir stengėsi rinkti lėšas. Iš stambesnių valstiečių buvo tikimasi daugiau: Simno valsčiaus „vidutiniokė“ Izabelė Levickienė atidavė net 3000 rublių, o „biedniokė“ Adelė Blažaitienė – 150 rublių.

Organizatorės ir delegatės buvo raginamos platinti prenumeratą ir pačios prenumeruoti sovietinę spaudą. Moterys taip pat buvo verčiamos platinti sovietinių rašytojų knygas ir laikraščius už tam tikrą iš anksto numatytą sumą. 1948 m. Alytaus apskrities delegatė Makauskienė moterų susirinkime įsipareigojo per gruodžio mėnesį išplatinti sovietinės spaudos už 1100 rublių. Deja, moterys nepirko siūlomos literatūros ir Makauskienė užduoties neįvykdė. Tačiau toje pačioje apskrityje Butrimonių valsčiuje delegatėms pasisekė išplatinti 45 egzempliorius oficiozo „Tiesa“, 80 egzempliorių „Valstiečių laikraščio“, 100 egzempliorių vietinio laikraščio „Tarybinė Dzūkija“, 20 egzempliorių laikraščio „Komjaunimo tiesa“ ir 6 egzempliorius laikraščio rusų kalba „Sovietskaja Litva“. Moterys buvo raginamos skaityti knygas „Tykusiš Donas“, Fadejevo „Jaunoji gvardija“, Tolstojaus „Ana Karenina“, Malovo „Iš visos širdies“. Sovietinių knygų skaitymas taip pat buvo planuojamas. 1953 m. Šiaulių rajono skyriaus ataskaitoje kaip pažangios ir apsišvietusios moterys, buvo minima moteris, per 8 mėnesius perskaičiusi 60 rekomenduojamų knygų²⁰.

Darbo tarp moterų skyriai vykdė propagandinį darbą ir buvo įpareigoti kas mėnesį pravesti po du propagandinius-ideologinius susirinkimus. Namų šeiminkės buvo vienos svarbiausių tokių susirinkimų klausytojos. Juose moterys buvo raginamos išėiti iš namų ir įsijungti į darbo rinką. Bet apskritai, kiekvienas skyrius sugalvodavo kiek įmanoma įvairesnių ir paveikesnių metodų paveikti namų šeiminkėms: 1946 m. Tauragės apskrityje namų šeiminkės

²⁰ LVA. F. 1771, Ap. 145. B. 1, L. 10. Apie tarp moterų Šiaulių rajone, 1953 m.

buvo sukviestos į LKP(b) CK komiteto salę ir neįprastoje joms aplinkoje išklause pranešimą, kaip jos gali prisidėti prie penkmečio plano vykdymo.

Delegatės taip pat organizavo neraštingumo likvidavimo kampanijas. Moterys steigdavo skaitymo ir rašymo būrelius valsčiuose ir apylinkėse. 1948 m. kaip gerai dirbantis buvo pažymėtas Marijampolės apskrities Kalvarijos valsčiaus būrelis, sugebėjęs išmokyti skaityti 22 moteris²¹.

Darbo tarp moterų skyrių organizatorių ir delegačių veikla buvo ne tik visiškai nauja patirtis Lietuvos moterims, bet daug laiko ir energijos reikalaujantis darbas. Tačiau ne tik alinanti visuomeninė veikla, valstybinis darbas gamyklose, įstaigose, kolūkiuose bei sunkiai suderinamas triūsas šeimoje žymėjo pokario moterų gyvenimą. Bendradarbiai ir visuomenė nevertino lyčių lygybės idėjų, moterų aktyvisčių darbo ir buvo atvirai jiems priešiška.

Lyčių konfliktas ir klasių kova

Nors lyčių lygybės politika buvo oficiali sovietinės valdžios programa, ji nebuvo palaikoma partinių ir valdžios struktūrų funkcionierių. Dauguma atvejų, jais buvo vyrai. Lyčių lygybės propaguotojos ir įgyvendintojos ne tik nesulaukdavo jų pritarimo ar palaikymo, tinkamo patarimo ir realios pagalbos, bet neretai moterys buvo bendradarbių vyrų niekinamos ir žeminamos. Per bendruosius rajonų KP (b) susirinkimus partijų sekretoriai paliesdavo visas temas, tačiau moterų klausimo net neužsimindavo. Politinių skyrių viršininkai siekė diskredituoti savo pavaduotojų moterų klausimais darbą. Jei šios kur išvykdavo, pažymėdavo kaip pravaikštas.

Nors Darbo tarp moterų skyriai buvo sovietinės valdžios struktūra ir administraciškai priklausė apskričių, valsčių vykdomiesiems komitetams, taip vadinami partorgai juos paprasčiausiai ignoravo. Skyrių vedėjos ir instruktorės savo ataskaitose rašė, kad jie ne tik nepadeda, bet dažnai trukdo dirbti. Panevėžio apskrities Troškūnų valsčiaus partorgas visas skyriaus iniciatyvas

²¹ Apie Darbo tarp moterų skyrių veiklos formas žr.: LVA. F. 1771, Ap.9, B.453; Ap. 9, B. 454; Ap. 39, B. 16; Ap. 11, B. 501; Ap. 8, B. 335; Ap. 9, B. 455; Ap. 8, B. 335; Ap. 11, B. 493; Ap. 11, B. 495.

sumenkindavo ir vadino aktyvistes „bobomis“. Dažniausiai derliaus nuėmimo darbuose moterims buvo duodama blogiausia technika, ir tuomet jos atsisakydavo vykdyti darbą.

Naujuosius sovietinių struktūrų funkcionierius ne tik erzino patriarchaliniams stereotipams prieštaraujanti moterų veikla, bet ir itin didelis moterų stropumas, išaiškinant taip vadinamas „sovietinio gyvenimo negeroves“: vagystes, sukčiavimus, aplaidumą. Kai Panevėžio apskrities Krekenavos valsčiaus delegačių komisija rado valgykloje išvogtus 30 kg cukraus ir pranešė apie tai vietiniam partorgui, šis įsiuto. Partorgas rėkdamas puolė moteris: „Aš jus atiduosiu prokuratūrai, jei jūs visur taip kišite nosį“²². O Mažeikių apskrities Židikų valsčiaus partorgas Gabalis apskritai nebendravo su Darbo tarp moterų skyrių darbuotojomis. 1946 m. liepos 20 d. jis buvo paprašytas padaryti pranešimą moterų susirinkime, į kurį moterys ėjo 10-15 km iš įvairių kaimų. Tačiau Gabalis susirinkime nepasirodė. Liepos gale Gabalis buvo paprašytas organizuoti susirinkimą Darbo tarp moterų skyrių darbuotojoms. Tačiau Gabalis nepasirūpino arkliais su vežimais ir kai kurios organizatorės ėjo pėsčiomis iki Mažeikių apie 29 km. O Veiviržėnų partorgas į naujai išrinktos organizatorės prašymą padėti pravesti susirinkimą atkirto: „Dar ko. Jei jau aš važiuosiu, tai pats ir pravesiu susirinkimą. Nėra man reikalo su bobom terliotis“²³.

Nors naujieji partiniai darbuotojai elgėsi su moterų aktyvistėmis arogantiškai ir atžagariai, tačiau labai dažnai paskirdavo joms užduotis, kurių pokario Lietuvoje visi kiek galėjo vengė ir bijojo. Šalia pagalbos daugiavaikėms motinoms ir seneliams, moterų aktyvistės buvo verčiamos dirbti socialistinio turto grobstytojų ir ūkininkų nuslėpto turto išaiškintojomis. Namų šeimininkės buvo įtraukiamos į organizatorių bei delegačių veiklą ir aiškindavosi trūkumus krautuvėse. Jų tyrimų dėka darbuotojai prarasdavo pareigas, buvo baudžiami arba jų bylos atiduodamos prokuratūrai. Kadangi delegatės žinojo aplinkinių kaimų ir apylinkių gyventojus, moterys buvo įpareigojamos išaiškinti ūkininkų nuslėptus gyvulius, žemę ir įskusti juos. Utenos apskrities Debeikių valsčiaus delegatės nutarė suplanuoti „buožių“ išaiškinimą ir sudarė jų nuslėpto turto išaiškinimo planą. Moterys įsipareigojo, kad kiekviena valsčiaus delegatė per

²² LVA. F. 1771. Ap. 9, B. 455. L. 26.

²³ LVA. F. 1771, Ap. 9, B. 453. L. 22.

mėnesį išsiaiškinti po vieną paslėptą karvę ir papildomai suteiks žinių apie besislapstančius partizanus²⁴. Moterys taip pat tikrino pieno surinkimo punktus ir tikrino, ar pienas nėra maišomas su vandeniu.

Pačiame partizaninio karo įkarštyje moterų aktyvistės buvo raginamos dirbti informatorėmis. Moterys vėlgi rėmėsi kitų moterų pagalba. 1948 m. Alytaus valsčiaus delegatė Monika Uscilienė surinko žinias iš kaimo moterų apie partizanų apsisojimą Raudonikių valsčiuje, Karklynų kaime. Apie tai Uscilienė iškart pranešė MGBK darbuotojams ir, sulaukusi jų, drauge nuvyko į kaimą. Kaip ir buvo tikėtasi, jie atrado grupę iš miško atėjusių vyrų. Kaip teigiama ataskaitoje, vienas jų buvo nušautas, o kitiems pavyko pabėgti. Joje taip pat pabrėžiama, kad Uscilienė yra padėjusi išaiškinti daug svarbių dalykų.²⁵ Kitos moterų organizatorės ir delegatės dalyvaudavo nacionalizuojant Lietuvos gyventojų turtą ir kartais pasisavindavo dalį turto. 1948 m. Anykščių apskrities Darbo tarp moterų skyriaus vedėja iš klubo išnešė skrynią su konfiskuotais daiktais ir pasiėmė paltą, persišką kilimą, indus²⁶.

Sovietinės propagandos skleidimas, moterų organizavimas darbui sovietinėse struktūrose, lojalumas ir pagalba okupantų valdžiai, partizanų skundimas, tiesioginė pagalba sovietiniams saugumo organams, pranešant apie partizanus, kėlė aplinkinių ir partizanų neapykantą. Daugelis jų buvo žiauriai sumuštos, o jų plaukai – trumpai nukirpti. Dešimtys moterų aktyvistų tapo partizanų taikiniais ir buvo nužudytos.

Aktyvios lyčių lygybės pabaiga Lietuvoje

Aktyvi sovietinė lyčių lygybės politika Lietuvoje intensyviausiai buvo įgyvendinama po karo, kai ekonominė ir ūkinė suirutė reikalavo įtraukti visus galinčius dirbti žmones. Moterų aktyvizmu taip pat buvo pasinaudota, įtvirtinant sovietų valdžią Lietuvoje, o neretai ir atliekant pačius pavojingiausias ir

²⁴ LVA. F. 1771, Ap. 9, B. 455, L. 145.

²⁵ LVA. F. 1771, Ap. 11, B. 493, L. 5. Alytaus apskrities Darbo tarp moterų skyriaus ataskaita už 1948 m. kovo ir balandžio mėn.

²⁶ LVA. F. 1771, Ap. 11, B. 493, L. 42. Tarnybinis raštas Anykščių LKP (b) CK I sekretoriui.

juodžiausius darbus. Kita vertus, sovietinės lyčių lygybės idėjos turėjo visiškai pakeisti iki tol egzistavusią daugumos Lietuvos moterų tapatybę ir formuoti naują sovietinės moters požiūrį į šeimą, tarpasmeninius lyčių santykius, tėvų ir vaikų bendravimą, moters pareigas viešajame gyvenime.

1955 m., po karo prabėgus dešimtmečiui, LKP (b) Darbo tarp moterų skyrius ir jo padaliniai valsčiuose ir apylinkėse buvo uždaryti, o jų funkcijos perduotos LKP (b) CK, o 1955 m. Propagandos ir agitacijos skyriui. Drauge tai žymėjo aktyvios sovietinio tipo lyčių lygybės politikos pabaigą Lietuvoje. Nors po 1955-ųjų sovietinė valdžia apskritai vengė termino "lyčių lygybė" ir tolesnę moterų indoktrinaciją vykdė daugiau propagandos priemonėmis, tačiau moterų organizatorių, delegačių ir kitų aktyvisčių veikla didele dalimi pasiekė savo tikslą. Vis daugiau atsirasdavo moterų, kurios ne tik baimės ir nežinios genamos dalyvavo įvairialypėje veikloje, bet kurios jautė pareigą ir vidinį poreikį būti aktyviomis visuomenininkėmis ir dirbti už šeimos ribų. 1948 m. Alytaus valsčiaus eilinė kolūkietė Neveravičienė viešame susirinkime atsiskaitė už visą eilę darbų ir įsipareigojimų, kuriuos įvykdyti ji buvo raginama moterų susirinkimuose. Moteris pasakojo: "su valstybinėmis prievolėmis atsiskaičiau 100%, virš plano daviau 50 kg grūdų ir 100 kg bulvių. (...) Be to, pirkau tarybinę knygą už 20 rub. Ir kviečiu visas moteris nusipirkti nors po vieną knygą".²⁷

6-ojo dešimtmečio viduryje žymėjo ir formaliosios lyčių lygybės politikos pradžią, kai ji pradėta vertinti išimtinai skaičiais ir statistika. Ataskaitose pradėta minėti, kad moterys užėmė profesinio gyvenimo sritis, kurios nepriklausomoje Lietuvoje tradiciškai atitekdavo vyrams – medicina, švietimas, prekyba. Pasak LSSR sveikatos apsaugos ministro pavaduotojo duomenų M. Kaunaitei, iš 2389 gydytojų 1682 buvo moterys. Panašiai buvo pateikiama statistika apie augantį moterų KP narių skaičių. 1953 m. iš visų Tauragės rajone esančių komunistų, 30% buvo moterys, o iš 1953 m. naujai priimtų partijos narių, moterys sudarė 14%. Merginų komjaunuolių gretos buvo didesnės ir sudarė 53% visų narių²⁸.

²⁷ LVA. F. 1771, Ap. 11, B. 493, L. 26. Alytaus apskrities Darbo tarp moterų skyriaus ataskaita už 1948 m. rugsėjo ir spalio mėn.

²⁸ LVA. F. 1771, Ap. 103, B. 4, L. 6. Sveikatos apsaugos ministro pavaduotojo Lazutkos raštas M.Kaunaitei, 1951 m. gegužės 12 d.; F. 1771, Ap. 145, B. 7, L. 5. Tauragės rajono Darbo tarp moterų skyriaus ataskaita už 1953 m.

2. Lyčių lygybė privačioje sferoje: darbo ir šeimos suderinimas sovietinėje šeimoje.

Netrukus po Antrojo pasaulinio karo pabaigos Lietuvoje buvo pradėtas įgyvendinti sovietinis lyčių lygybės modelis ir privačioje sferoje. Pasak propagandistų, moters socialinė integracija turėjo būti vykdoma įtraukiant ją į viešąją sferą, o moters finansinę nepriklausomybę privalėjo užtikrinti valstybės apmokamas darbas. Įgyvendinti šį tikslą, 1945–1970 m. sovietinė Lietuvos spauda ir propaganda pradėjo intensyviai konstruoti moters darbuotojos įvaizdį. Motinos paveikslas tapo neatsiejamu nuo darbuotojos, o motinystė – nuo darbo valstybiniame sektoriuje. 7 dešimtmečio pabaigoje ideologizuotas įvaizdis palietė daugumą moterų. Pagal sovietinį lyčių lygybės modelį moterims dažnai atitekdavo neoficialus šeimos stratego vaidmuo ir reali sprendimų galia šeimoje. Jos buvo atsakingos už vaikų auklėjimą, senų tėvų priežiūrą, nuolatinį laviravimą tarp nepakankamų finansinių išteklių, prekių deficito ir troškimo sukurti pakenčiamą materialinį pagrindą šeimos nariams. Tačiau “neo-matriarchalinis” lyčių vaidmenų pasiskirstymas buvo nutylimas už šeimos ribų.

Darbas ir šeima

Kasdienėje kovoje už išgyvenimą šeimos ir darbo suderinimas sovietinėje Lietuvoje buvo paliktas asmeninei moterų iniciatyvai ir išradingumui. Neretai esminį klausimą - vaikų priežiūrą ir auginimą - moterys išpildydavo savo ir savo vaikų sveikatos bei skurdaus santuokinio gyvenimo sąskaita.

Dar karui nepasibaigus, SSSR Aukščiausios tarybos prezidiumas 1944 m. liepos 8 d. priėmė įsaką „Apie valstybinę pagalbą nėščioms moterims, daugiavaikėms ir vienišoms motinoms, apie motinystės ir kūdikystės globos sustiprinimą, apie garbės vardo “Motina-Didvyrė“ nustatymą, ordino “Motinos šlovė” ir medalio – “Motinystės medalis” įsteigimą.” Naująjį įsaką sovietinė

propaganda pristatė kaip beprecedentinę motinystės ir kūdikystės apsaugą SSSR. Jis prailgino dirbančių nėščių moterų atostogas iki 77 kalendorinių dienų, numatė pinigines pašalpas po gimdymo, siekė išplėsti vaikų lopšelių-darželių tinklą ir steigti motinos ir vaiko namus.²⁹ Tačiau pagrindinis įsako tikslas buvo kuo palankiau moterims suderinti pareigas šeimai ir nukreipti jas į valstybės apmokamus darbus.

Nors 1944 m. įsakas numatė ženkliai išplėtoti ikimokyklinių įstaigų tinklą, tačiau iki pat 8 dešimtmečio pabaigos tai padaryti nepavyko. Vaikų lopšelių ir darželių ypač trūko pirmaisiais pokario metais. 1947 m. Kaune, antrajame pagal dydį Lietuvos mieste, veikė tik 5 vaikų lopšeliai su 260 lovų. Tuo tarpu tais pačiais metais Kaune buvo registruotos 2349 motinos, turinčios teisę į vienkartinę ir mėnesinę pašalpą po gimdymo (t. y., vienišos arba daugiavaikės motinos, turinčios tris ir daugiau vaikų)³⁰. Padėtis nesikeitė ir vėliau. 1954 metais pagrindiniame Lietuvos KP laikraštyje „Tiesa“ buvo rašoma, kad respublikos kolūkiuose vaikų darželiai apskritai beveik nesteigiami. Moterys skundėsi, kad kolūkio administracija priima nutarimą įkurti vaikų lopšelių-darželių ir įsega jį į bylą. Neretai fiktyviems darželiams buvo skiriamos patalpos, nuperkami vaikiški baldai ir net apmokomas personalas, tačiau toks sezoninis darželis niekada nepradėdavo veikti³¹.

1960 m. Vilniuje buvo paduoti 2500 gyventojų prašymai priimti vaiką į ikimokyklinę įstaigą, tačiau iš jų buvo galima patenkinti tik 500³². Sovietinė spauda piktinosi, kad net tokiose stambiose tekstilės įmonėse kaip Telšių „Mastis“ ir „Kauno audiniai“ arba pieno pramonės, maitinimo įmonėse, kur moterys sudarydavo apie 75 proc. visų darbininkų, vadovybė neinicijuodavo vaikų lopšelių ir darželių įkūrimo. Bergždžiai ikimokyklinių įstaigų steigimą ragino mokslininkų apskaičiavimai. 1960 metais respublikinė spauda perspausdino iš sąjunginio laikraščio „Komsomolskaja pravda“ straipsnį apie vaikų darželių naudą. Publikacijoje buvo rašoma, kad, atidavus vaiką į

²⁹ B.Petravys. Remiamos daugiavaikės ir vienišos motinos, in *Tarybų Lietuva*, 1945, birželio 14 d.; M.Kaniauskas. Didingasis motinos globos įstatymas, in *Tarybų Lietuva*, 1947, kovo 8 d.

³⁰ KANIAUSKAS, M. Ką davė Tarybų valdžia moterims? Iš: *Tiesa*, 1946, sausio 10 d.

³¹ PETRAUSKAS, A. Kolūkietės-motinos laukia sezoninių vaikų lopšelių. Iš: *Tiesa*, 1954, birželio 23 d.

³² VARŽGALYS, A., MIKUCKAS, P. Kad moteriai nereikėtų užsidaryti virtuvėje. Iš: *Tiesa*, 1960, vasario 25 d.

ikimokyklinę įstaigą, laiko sąnaudos buities darbams šeimoje sumažėja 2-3 valandomis per dieną. Straipsnyje taip pat buvo pastebima, kad vieno vaiko išlaikymas ikimokyklinėje įstaigoje valstybei kainuoja apie 300 rublių. Tuo tarpu tėvai už vaiko išlaikymą darželyje moka tik 70 rublių³³.

1961 metų vasario 6 d. Lietuvos SSR Ministrų taryba patvirtino vaikų lopšelių-darželių nuostatus, jų struktūras, vaikų priėmimo tvarką, įstaigų finansavimą ir atskaitomybę.³⁴ Respublikos vyriausybė numatė padidinti finansavimą ikimokyklinių įstaigų statybai. Jei 1960 m. buvo numatyti 7 milijonai rublių, tai 1965 m. – 25 milijonai rublių. Per 1959–1965 metus buvo planuojama sukurti 25.125 tūkstančius vietų vaikų lopšeliuose ir darželiuose³⁵. Tačiau šioms LSSR vyriausybės priemonėms nebuvo lemta išsipildyti ir beviltiška motinų, auginančių mažus vaikus, padėtis beveik nepasikeitė. Išimtis sudarydavo šeimos, kuriose vyras ar žmona užimdavo kiek svarbesnes pareigas ar privilegijuotas visuomenines pozicijas. Natalija Jankauskiene. (g. 1937 m.), 7 dešimtmečio viduryje dirbusi karinę pramonę gaminusioje gamykloje Vilniuje ir buvusi tos pačios gamyklos moterų tarybos pirmininke, pasinaudojo savo išskirtine padėtimi. Moteris pasakojo: „Kai 1960 m. gimė sūnus Ričardas, į darbą išėjau po trijų mėnesių. Su vyru dirbome pamainomis. Tik atbėgam, apsikeičiame, nes gamykla buvo labai arti namų. Ričardą į darželį aš atidaviau dviejų su puse metų, o dukrą Margaritą – į lopšelį – vienerių metukų. Darželis buvo labai geras, mūsų gamyklos darželis. Aš tada buvau moterų tarybos pirmininkė ir juos ten „įtaisiau“. Tai buvo labai labai didelė laimė. Labai didelė laimė vaikus „įtaisyti“ į darželį, nes buvo didžiulė problema. Aš išnaršiau visą Vilnių, kad kitų gamyklos moterų vaikus „įtaisyčiau“ į darželius. Jų buvo labai mažai, o eilės patekti į juos – milžiniškos“³⁶. Dažnai motinos net nesulaukdavo, „kada ateis eilė“ patekti jų vaikams į ikimokyklinę įstaigą, nes vaikai sulaukdavo mokyklinio amžiaus ir pradėdavo lankyti pirmą klasę.

³³ Tavo laisvalaikio valandos. Iš: *Komjaunimo tiesa*, 1960, rugpjūčio 5 d. (perspausdinta iš laikraščio „Komsomolskaja pravda“).

³⁴ *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1961, vasario 20 d., Nr. 5, p. 135-140.

³⁵ VARŽGALYS, A. MIKUCKAS, P. Kad moteriai nereikėtų užsidaryti virtuvėje. Iš: *Tiesa*, 1960, vasario 25 d.

³⁶ Interviu su Natalija Jankauskiene 2001 m. (Vilniaus universiteto LSC Moterų atminties archyvas).

7-8 dešimtmečiais dalis motinų savaitinius darželius ir mokyklas-internatus taip pat vertino kaip vieną iš tinkamų ir joms kartais prieinamų vaikų priežiūros būdų. Rūta Skatikaitė, gimusi 1952 metais, savo vaikų priežiūrą savaitiniame darželyje suvokė kaip jiems daromą skriaudą, bet kita vertus – didelę valdžios pagalbą moterims. Ji pasakojo: “Tais atvejais, kai nebūdavo artimų žmonių, galinčių pasirūpinti vaikais, Lietuvoje vis tiek buvo galima siekti mokslo ir karjeros. Žinoma, tuomet kentėjo vaikai, kaip maniškiai. Aš visus tris savo vaikus pagimdžiau, kai mokiausi neakivaizdiniu būdu universitete. Man tekdavo du kartus metuose važiuoti į sesijas, rašyti kursinius darbus, be to, aš dirbau. Todėl vaikus dažnai palikdavau savaitiniame darželyje”³⁷. Vienišoms motinoms valdžia apskritai patardavo atiduoti vaikus auklėti į vaikų namus su teise vėliau juos atsiimti³⁸.

Rūtą Skatikaitę ir jos būsimą vyrą užaugino močiutės. Interviu moteris pasakojo, kad daugumos motinų epizodiškai praleistas laikas su savo vaikais ir nuolatiniai darbiniai įsipareigojimai už šeimos ribų neretai formavo pabrėžtinai pagarbius ir kiek emociškai šaltus santykius su vaikais. Skatikaitė prisiminė: „Mano buvusio vyro mama (g. 1926 m.) dirbo mokytoja kaime. Išeidama į mokyklą, ji pamaitindavo sūnų ir palikdavo jį savo mamai. Paskui parbėgdavo per pertrauką, vėl pamaitindavo. Paskui per kitą pertrauką vėl parbėgdavo...Visą kitą laiką buvo jos mama su vaiku. Net mintis nebūtų šovusi į galvą reikalauti, kad tėvai su vaikais leistų laiką. Aš net neįsivaizduoju, kad galėjau pasakyti savo mamai: „Mama, aš noriu, kad tu su manimi leistum laiką“. Tai būtų šventvagiška, tai būtų per didelis egoizmas. Tai būtų toks dalykas, kurio apskritai negali norėti. Tai būtų buvę blogiau, nei pareikalauti, pavyzdžiui, nupirkti dviratį“³⁹.

Epizodiškai vaikų priežiūrai galėjo atsidėti ir moterys, dirbančios pamaininį darbą. 1970 m. respublikinis žurnalas „Tarybinė moteris“ inicijavo viešą žurnalo skaitytojų moterų apklausą apie šeimą, darbą ir laisvalaikį. Redakcijai atsakymus atsiuntė 1291 moteris. Darbininkės žurnalui rašė, kad labiausiai pavargsta dirbdamos trečioje, naktinėje pamainoje, nes darbas naktį atimdavo visas jėgas. Dažna minėjo: „Kokia penktadienį pavargus grįžtu iš darbo,

³⁷ Interviu su Rūta Skatikaite, 2001 m. (Vilniaus universiteto LSC Moterų atminties archyvas).

³⁸ VERŽBAVIČIUS, L. Motinystės ir vaikystės globa Tarybų valstybėje. Iš: *Tiesa*, 1945, liepos 8 d.

³⁹ Interviu su Rūta Skatikaite, 2001 m. (Vilniaus universiteto LSC Moterų atminties archyvas).

tokia pirmadienį į ją nueinu“⁴⁰. G.M., 1960 m. dirbusi Kuro aparatūros gamykloje Vilniuje, interviu pasakojo apie pastangas suderinti pamaininį darbą ir vaikų priežiūrą: „Aš dirbau po pietų, vyras – iš ryto. Tad po pietų užmigdydavau vaikus, palikdavau juos užrakintame bute ir raktą paslėpdavau pašto dėžutėje. Kai gamykloje organizavo darbą trimis pamainomis, dirbdavau ir šeštadieniais. Tuomet pareidavau iš naktinės pamainos, o vaikai jau būdavo atsikėlę ir šaukdavo: „Mamyte, valgyti norime“. Tuomet ruošdavau valgi, skalbdavau, plaudavau indus, viską darydavau. Kai vyras pareidavo iš darbo, išvesdavo vaikus į kiemą ir aš kiek numigdydavau. O 11 val. vakaro vėl išeidavau į naktinę pamainą. Taip dirbdavome kas savaitę: vieną savaitę naktinėje pamainoje, kita – po pietų, o trečią – rytinėje pamainoje. Bet vėliau aš nebegalėjau ištvirti ir ėmiau ieškoti kito darbo“⁴¹.

Dirbančios namų šeimininkės

1959 metais atlikto sąjunginio gyventojų surašymo duomenimis, SSSR buvo nemažas skaičius žmonių, nedirbančių valstybiniame darbe. Pasak statistikos, 1959 metais SSSR gyveno 119,821,618 darbinio amžiaus žmonių, tarp kurių 27 milijonai niekur nedirbo⁴². Nors statistika neišskiria kokią nedirbančiųjų dalį sudarė moterys, tačiau į spaudą praslysdavo faktas, kad ekonomine prasme moterų darbas namuose šeimai buvo vertingesnis, nei jos atlyginimas, gaunamas valstybiniame darbe⁴³. Tam, kad galėtų likti namuose prižiūrėti savo vaikų ir išgyventi finansiškai be valstybės apmokamo darbo, šios moterys užsiimdavo nelegalia namudininkyste.

Angelikos Grikšienės (g.1958 m.) motina pati prižiūrėjo savo vaikus ir nelegaliai siuvo pagal užsakymus privatiems klientams. Grikšienė pasakojo:

⁴⁰ DOVYDAITĖ, G. Ką pasakoja moterys. Iš: *Kalba Vilnius*, 1970, Nr. 41, p. 15.

⁴¹ Interviu su G.M., 2004 m. (Vilniaus universiteto LSC Moterų atminties archyvas).

⁴² FILTZER, D. Workers and De-Stalinization. 1992, p. 62.

⁴³ FILTZER, D. Women Workers in the Khrushchev Era, Iš: *Women in Khrushchev Era*. Sudaryt. Melanie Ilič, Susan E.Reid, Lynne Attwood. Hampshire, New York: Palgrave, 2004, p. 44.

„Tėtis dirbo pieninėje šešias dienas savaitėje. Žinau, kad šeštadieniais darbas trukdavo iki 3 valandų dienos. Už mėnesį darbo jis gaudavo 60 rublių. Atskaičius mokesčius, likdavo 58 rubliai, labai gerai atsimenu tą skaičių. Mama, kadangi mes buvome su broliu maži, norėjo daugiau laiko mums skirti ir nenorėjo palikti mūsų tuščiuose namuose. Todėl ji nėjo dirbti į fermą, nes tuomet būtų reikėję išeiti tamsoje ir grįžti tamsoje. Visą laiką būtų atėmęs darbas ir mama to labai bijojo, nes norėjo būti su mumis. Ji mokėjo siūti ir paslapčia siuvo. Tačiau siūti buvo labai pavojinga, nes visi viską sekė ir galėjo įskusti. Galėjo įskusti ir tie, kurie atnešdavo medžiagą ir prašydavo siūti rūbą. Mama nuolat bijojo. Jei kas atnešdavo didesnę medžiagos gabalą, mama jį slėpdavo palėpėje. Jei kas įeidavo į namus, kai mama siuvo, ji dėdavosi tą rūbą ant savęs ir sakydavo, kad siuva sau. Vieną kartą buvo atėję tikrinti ir, ieškodami medžiagų, viską išvertė. Bet mama vis tiek siuvo ir „dasidurdavo“. Paprastai siūdavo anksti ryte, nes bijojo, kad dieną aplink gyvenę žmonės išgirs nuolat burzgiančią mašiną. Tėvas mašiną nuolat tepdavo, kad tik ji tyliau dirbtų. Viskas buvo daroma su didele baime ir mes, vaikai, jautėme tai. Mama vis siuvo ir liepdavo mums: „Eikite į kiemą ir pažiūrėkite, ar neateina svetimas žmogus“. Mes turėjome nuolat sekti, žiūrėti ir persiimdavome tomis baimės nuotaikomis“⁴⁴.

Motinos, kurios norėjo pačios prižiūrėti savo vaikus, bet drauge siekė išsaugoti valstybės mokamą algą, galėjo tikėtis tik pačio paprasčiausio fizinio ir nekvalifikuoto darbo. Gimus dukroms, Viktorija Varganienė (g. 1931 m.) tapo kiemsarge. Ji prisiminė: „1955 m. gimė pirmoji dukra Marytė, 1958 m. – antroji dukra Eugenija, o 1963 m. – sūnus Romanas. Labai sunkus buvo gyvenimas. Į darželį vaikų nepriėmė, nes Klaipėdoje apsigyvenome neseniai. Samdėme auklę, tačiau vaikai pradėjo sirgti. Keičiau auklę, bet jie ir vėl sirgo. Tuomet pati pradėjau dirbti kiemsarge, kad galėčiau prižiūrėti vaikus. Rytais keldavausi 4 val., šluodavau šaligatvius ir gatves. Po to grįždavau namo ir prižiūrėdavau vaikus. Kai vaikai paaugo, vesdavausi ir juos į gatves“⁴⁵.

⁴⁴ Interviu su Angelika Grikšiene 2001 m. (Vilniaus universiteto LSC Moterų atminties archyvas).

⁴⁵ Interviu su Viktorija Varganiene 2004 m. (Vilniaus universiteto LSC Moterų atminties archyvas).

Sovietinė lyčių lygybė ir tarpasmeniniai vyrų ir moterų santykiai

Šalia darbo valstybinėje įstaigoje ir vaikų priežiūros, moterys neišvengiamai atlikdavo didžiausią namų ruošos dalį. Pokaryje prasidėjusi urbanizacija pakeitė daugelio Lietuvos žmonių gyvenimo būdą. Spartus gyventojų kėlimasis į didžiuosius respublikos miestus reikalavo prisitaikyti prie naujų sąlygų ir keisti tradicinio kaimo gyventojų įpročius. Ypatingai sunkiai tai sekėsi buvusiems valstiečių sūnums, o dabar – sovietinių gamyklų ir fabriklų darbininkams. Išauklėti patriarchalinės šeimos aplinkoje, jie sunkiai perimdavo modernesnius, paremtus partneryste, vyro vaidmenis. Bronė Sopiene (g. 1941 m.) pasakojo apie savo vyrą: „Mano vyras vaikystėje sunkiai augo. Jo tėvas buvo girininkas. Todėl vyras mokėjo visus vyriškus darbus, kuriuos kaime privalėjo dirbti. Tačiau mes abu gyvenome mieste ir vyriškų darbų nebeliko, o moteriški darbai išliko visi...Jų našta aš viena ir nešiau...“⁴⁶.

Kaime gimę ir auge, o dabar tapę miestiečiais, vyrai retai arba niekada nepadėjo namų ruošos ir vaikų priežiūros darbuose. 1960 metais respublikos spauda oficialiai pripažino, kad sovietinėje šeimoje – moterys labiausiai užimti šeimos nariai. Praėjus keletui metų, 1966-aisiais, sociologai pateikė duomenis, kad miestuose gyvenančios ištekėjusios ir auginančios vaikus moterys namų ruošos darbams kiekvieną dieną skiria vidutiniškai 5 val., ir tik retas vyras – vidutiniškai skiria 2 val.⁴⁷. Šią statistiką patvirtino vėlesni tyrimai. Pasak Vladimir Shlapentokh, 1980 metais Baltijos šalyse 63 proc. 19–24 metų amžiaus vyrų buvo aktyvūs pagalbininkai namų ruošoje, tais pačiais metais tarp 30–39-mečių tokių buvo 40 proc., o tarp 50-mečių vyrų – 36 proc.⁴⁸. Pasak sociologų, 7 dešimtmetyje Vengrijos Liaudies respublikoje moterys kasdien 9 val. dirbo apmokamame darbe, 7 val. miegojo, 7 val. skyrė namų ruošos darbams ir vaikų priežiūrai ir 1 val. skyrė poilsiui⁴⁹.

⁴⁶ Interviu su Bronė Sopiene 2003 m. (Vilniaus universiteto LSC Moterų atminties archyvas).

⁴⁷ ...Ir apie vyro laiką. Iš: *Tarybinė moteris*, 1966, Nr. 6, P.4-5.

⁴⁸ SHLAPENTOKH, V. *Love, Marriage, and Friendship in the Soviet Union. Ideals and Practices*. New York, Philadelphia: Praeger, 1984, p. 191.

⁴⁹ HANEY, L. *Inventing the Needy. Gender and the Politics of Welfare in Hungary*. 2002, p. 66.

Sovietinėje Lietuvoje moterys ne tik nesitikėjo savanoriškos vyrų pagalbos namų ruošoje ir vaikų priežiūroje, bet nemanė galinčios turėti teisę į poilsį ar pasilinksminimus. Net ir atlikusios visus kasdienius buitines darbus ir pasirūpinusios vaikais, jaunos moterys neturėjo galimybės trumpam atitrūkti nuo šeimos rūpesčių, nes vyrai nebuvo linkę perimti vaikų priežiūros poilsio valandomis ir savaitgaliais. Kartais moterys griebdavosi strategijų, kurios buvo netradicinės ir žalingos tiek vaikams, tiek juos prižiūrėjusiems tėvams. Elena Steponavičienė (g. 1928 m.) pasakojo koku būdu ji dalyvaudavo kultūriniuose renginiuose: “Vyras turėjo auksines rankas ir puikiai remontavo sugedusius automašinių motorus. Jis dirbo Vievio autotransporto įmonėje, bet buvo mėgėjas išgerti. O aš ištekėjau jauna ir man labai norėjosi pasilinksinti. Vievyje buvo kultūros namai ir ten rodydavo spektaklius, kino filmus. Mano vyras jokių kultūrinių renginių nemėgo. Tuomet aš su vyro pusbrolio žmona Liucija nupirkdavome jam vyno butelį, kad jis sutiktų prižiūrėti vaikus ir juos pamaitintų. Taip mes išeidavome į teatrą, kiną ar šokius”⁵⁰.

Lyčių lygybės modelis privačioje sferoje Vakarų/Šiaurės Europos šalyse

Po Antrojo pasaulinio karo pabaigos, populiarus ir prestižą lemiantis gyvenimo būdas Vakarų Europos šalyse tapo neatsiejamas nuo moters-namų šeimininkės ir rūpestingos mamos įvaizdžio, kuris buvo propaguojamas žurnaluose, radijo laidose bei palaikomas įstatymais ir vyriausybių nutarimais. Daugumoje pokario valstybių priimti teisės aktai išskyrė moteris, auginančias vaikus kaip atskirą socialinę grupę, reikalingą valstybės priežiūros ir pagalbos. Nors ir su išlygomis, Europos šalyse joms buvo pripažinta teisė į motinystės atostogas, sveikatos apsaugą ir vis didėjančias pinigines išmokas vaikų priežiūrai⁵¹. Kita vertus, pokario vyriausybės Vakaruose nesiekė ir neturėjo

⁵⁰ Interviu su Elena Steponavičienė 2001 m. (Vilniaus universiteto LSC Moterų atminties archyvas).

⁵¹ HAGEMANN, G. Maternalism and Gender Equality: Tracing a Norwegian Model of Welfare. Iš: *Reciprocity and Redistribution. Work and Welfare Reconsidered*. Sud. Gro Hagemann. Pisa :Pisa

tikslo padėti moterims suderinti darbą ir šeimą, pripažindamos jas esant arba motinas, arba apmokamas darbuotojas⁵². Iki pat 7 dešimtmečio vidurio vyras, kaip šeimos maitintojas, nulėmė tradicinius lyčių vaidmenis, kurie pirmiausiai radikaliai keitėsi Šiaurės Europos šalyse.

1967 metais Vakarų ir Šiaurės Europos šalyse moterys sudarė apie trečdalį darbo rinkos⁵³. Moterų dalyvavimą darbo rinkoje Airijoje, Didžiojoje Britanijoje ir Vokietijoje lydėjo neigiama pažiūra į dirbančią motiną. Britų valdžia nedviprasmiškai teigė, kad būtų neteisinga skatinti motinas dirbti apmokamą darbą, kai dėl to kenčia jų vaikų sveikata ir priežiūra. Airijoje iki pat 1980-ųjų dirbančios ištekėjusios moterys gaudavo mažesnę atlyginimą, menkesnes socialines išmokas ir negaudavo nedarbingumo pašalpos. Jų uždirbtoms pajamoms buvo taikomi didesni mokesčiai, o iki 1977 metų ištekėjusi airė negalėjo dirbti valstybės tarnautoja. Šios britų ir airių vyriausybės nuostatos ir teisiniai apribojimai sunkino dirbančių motinų galimybes suderinti šeimą ir darbą. Menkas vaikų darželių tinklas dar labiau komplikavo dirbančių moterų padėtį. 1940 metais Velse ir Anglijoje buvo 14 vaikų darželių, o karo pabaigoje jų skaičius išaugo iki 1300 su 62 000 vietų. Tačiau karui pasibaigus, per vienerius metus vaikų darželių skaičius sumažėjo iki 914; 6 dešimtmečio viduryje darželių sumažėjo dar per pusę, o to pačio dešimtmečio pabaigoje – dviem trečdaliais. Iki pat 7 dešimtmečio vidurio Vokietijos žiniasklaida pabrėždavo apie demoralizuojančią motinos darbo įtaką šeimai, ypač, jei ji dirbo pramonėje. Mažiau nei 50 proc. ištekėjusių vokiečių dirbo apmokamą darbą. Tarp jų – tik 26 proc. dirbo pilną darbo dieną⁵⁴.

Dirbančią motiną nepalankiai vertino ir Vokietijos Demokratinėje Respublikoje, nors socialinė šalies politika buvo paremta sovietine ideologija.

University Press, 2007, p. 65; GAUTHIER, A. H. *The State and the Family. A comparative Analysis of Family Policies in Industrial Countries*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1996, p. 53.

⁵² LEWIS, J. Introduction: Women, Work, Family and Social Policies in Europe. Iš: *Women and Social Policies in Europe. Work, Family and the State*. Sudaryt. Jane Lewis. Vermont: Edward Elgar, 1993, p. 15.

⁵³ SIIM B. The gendered Scandinavian Welfare States: The Interplay between Women's Roles as Mothers, Workers and Citizens in Denmark. Iš: *Women and Social Policies in Europe. Work, Family and the State*. Sudaryt. Jane Lewis. Vermont: Edward Elgar, 1993, p. 37.

⁵⁴ OSTNER, I. Slow Motion: Women, Work and the Family in Germany. Iš: *Women and Social Policies in Europe. Work, Family and the State*. Sudaryt. Jane Lewis. Vermont: Edward Elgar, 1993, p. 96; GAUTHIER A.H. *The State and the Family. A comparative Analysis of Family Policies in Industrial Countries*. 1996, p. 76.

Nežiūrint į tai, kad 1946 m. rugpjūčio 17 d. dekretu VDR buvo uždrausta lyčių diskriminacija, vokiečių vyrai nepritarė moterų reikalavimui gerinti socialinių paslaugų kokybę, ir išplėsti ikimokyklinių įstaigų tinklą. Jie aktyviai pasisakė prieš valdžios raginimą priimti moteris į tradiciškai vyriškas darbo vietas ir mokėti vienodą atlyginimą už vienodą darbą⁵⁵. Kita vertus, moterys Vokietijos Demokratinėje Respublikoje buvo priverstos ieškoti apmokamo darbo, jei nenorėjo prarasti valstybinės pensijos.

Tačiau moterų įsitraukimas į darbo rinką Vakarų ir Šiaurės Europoje nuolat augo, ir ikimokyklinės vaikų įstaigos tapo bene svarbiausia pagalba dirbančioms motinoms. Nuo pat 7-ojo dešimtmečio pradžios jų steigimas tapo svarbiu klausimu daugumoje Vakarų ir Šiaurės Europos šalių. Kai kuriose šalyse vaikų darželius ir lopšelius numatė nacionaliniai įstatymai, o jų įgyvendinimą kuravo specialios komisijos ir ministerijų padaliniai. Danijoje vaikų priežiūros įstaigų kūrimas buvo privalomas pagal Vaikų Priežiūros Įstatymą, priimtą 1964 metais. 1971 metais Suomijos vyriausybė priėmė Vaikų darželių Aktą ir reikalavo suteikti galimybę lankyti ikimokyklines vaikų priežiūros institucijas bet kuriam vaikui. Lyginant su kitomis Skandinavijos šalimis, Norvegija ikimokyklines įstaigas kūrė lėtai. 1975 metais Norvegijoje darželius lankė tik 11 proc. ikimokyklinio amžiaus vaikų. Italijoje vaikų priežiūros institucijos pradėtos steigti 1968 metais ir iki 1971-ųjų vyriausybė planavo sukurti šalyje 3800 ikimokyklinių įstaigų. Ekspertų nuomone, darželių steigimas Italijoje buvo siejamas su tinkamu vaikų lavinimu ir švietimu, nei pagalba dirbančioms motinai. 1972 metais Švedijos Vaikų Centro Komisija įpareigojo vietines savivaldybes aprūpinti vietomis darželiuose visus norinčiuosius. O 1975 metais priimtas įstatymas dėl ikimokyklinio amžiaus vaikų lavinimo, įpareigojo savivaldybes priimti į darželius visus 6 metų amžiaus vaikus. Ypač plataus masto programą Švedijos vyriausybė numatė 1976 – 1980 metų laikotarpiui. Per ketverius metus buvo planuojama sukurti 100.000 naujų vietų ikimokyklinėse vaikų įstaigose⁵⁶. Nors vyriausybės taikė skirtingą socialinę pagalbą, o kai kuriose Vakarų ir Šiaurės šalyse apskritai neigė motinų poreikį derinti darbą ir vaikų priežiūrą,

⁵⁵ HARSCH, D. *Revenge of the Domestic. Women, the Family and Communism in the German Democratic Republic*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2007, p. 43.

⁵⁶ GAUTHIER A.H. *The State and the Family. A comparative Analysis of Family Policies in Industrial Countries*. 1996, p. 107, 108-109.

tačiau Vakarų/Šiaurės Europos šalyse motinos nepatyrė „dvigubos naštos“
dydžio, žinomo to meto SSRS respublikose.